

BİBLİYOGRAFYA

SEYYİD ALİ EKBER HITÂYÎ, *Hitâyâme*, yay. İrec Afşar, Asian Cultural Documentation Center for Unesco Tehran, Cultural Bibliographies and Documents Series, 9; Tehran 1357 h.ş., 15 + 266s.

Bir asırdan fazla bir zamandan beri üzerinde çalışmalar yapılan, islâm müellifleri tarafından Çin hakkında kaleme alınan eserlerin en mühimlerinden biri olarak kabul edilen Ali Ekber Hitâyî'nin *Hitâyâme*'si, Türk tarihini yakından ilgilendiren pek çok metni yayınlanan, *Ferheng-i Irân Zemin* ile *Rahnümâ-yi Kitâb* gibi dergileri yıllardır yayınlayan, İran'ın kitap dostu ilim adamlarından İrec Afşar tarafından, Türk ilim adamı Prof. Dr. Adnan Erzi ve Japon M. Honda'ya ithâfen yayınlandı.

Ali Ekber, eserini Osmanlı hükümdârı Yavuz Sultan Selim adına h. 922 (1516) yılında İstanbul'da tamamlamış olmakla birlikte, onun kimliği hakkında eserinden bir şey öğrenmek mümkün olamamaktadır. Müellif kendini Hitâyî olarak nisbelemekte, Anadolu ile ilgili olarak verdiği bilgilerden ise onun Osmanlı ülkelerinden olmadığı görüldüğü gibi (s. 5, 171), eserindeki üslup ve kullandığı kelimeler kendisinin Horasan veya Mâverâünnehr'den olabileceğini akla getirmektedir (misaller için bk. s. 6).

Daha III. Murad (1574-1595) zamanında Türkçeye çevrilen eser, vaktiyle H.L. Fleischer, J. Fr. Zenker, Ch. Schefer gibi şarkiyatçılar tarafından incelenmiş, bilhassa Paul Kahle tarafından iyice ele alınmış (P. Kahle, *Eine islamische Quelle über China um 1500*, *Acta Orientalia* (1934) XII, 91-110) ve merhûm Prof. Dr. Zeki Velidi Togan ile birlikte yayına da hazırlamış (*İslâm Ansiklopedisi*, Ali Ekber madd.) ise de, bir türlü yayınlanamamıştı. Lin Yih-Min tarafından, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in nezâretinde yapılan çalışmada (Ali Ekber'in *Hitâyâme* adlı eserinin Çin kaynakları ile mukayese ve tenkidi, Tai-Pei, 1967) da eser ve müellifi hakkında bazı hususlar yine de açıklığa kavuşmamıştır. Lin Yih-Min, bir taraftan "*Hitâyâme*"nin yazarı Ali Ekber, bu çağda Çin'e giden en ünlü seyyahlardan biridir. Kendisi 1500 senesinde Çin'e seyahat ederek bir seyahatnâme yazmıştır" (Giriş, s. 2); "... batıda Ceyhun nehrinden ve doğuda da Çin'in sınır şehri olan Su-chou'dan ve Su-chou'daki kale, asker ve nöbetçilerden çok bahsetmesine bakılırsa, Ali Ekber'in Hotan yolundan Çin'e gitmiş olması ihtimali kuvvetlenir" (s. 3) derken, daha sonra "Bu zatın kendisinin bizzat Çin'e gittiği ve o çağdaki Çinlilerle uzun zaman beraber yaşadığı biraz şüphelidir" (s. 19) gibi çelişkili bir ifade kullanmaktadır.

Eserin başında İrec Afşar, Çin ile İran arasındaki münasebetlerle ilgili çalışmalar üzerinde durmakta (E. Bretschneider, *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources*, I-II, London 1888 adlı eser gösterilmemiştir) (s. heft-pânzdeh); sonra *Hitâyâme*, eserin Farsça nüshaları, Türkçe tercümesi ve eser hakkında yapılan çalışmaları zikretmektedir (s. 1-21). Tanrıya hamd, Hz. Peygamber ve dört Halife, Yavuz Sultan Selim ve Sultan Süleyman'a övgü (s. 25-29) ile eserine başlayan Ali Ekber; dünyanın taksimatı, İran ve Turan'ın hududu (s. 30-32) ile devam edip, kitabını 21 bâba ayırmaktadır:

1 — Çin yollarına dair (s. 39-41)

- 2 — Çinlilerin çeşitli dinlerine dair (s. 42-50)
 - 3 — Şehir ve hisarlara dair (s. 51-59)
 - 4 — Şehirlerde bulunan askerlere dair (s. 60-72)
 - 5 — Şehirlerde bulunan hazinelere dair (s. 73-74)
 - 6 — Çin hakanının tac ve tahtına dair (s. 75-97)
 - 7 — Çin hapishânelerine dair (s. 98-110)
 - 8 — Çin halkının yılda bir kere yaptıkları bayramlarına dair (s. 111-113)
 - 9 — Çin ülkesinin 12 eyâletine dair (s. 114-121)
 - 10 — Çinlilerin sohbetleri, toy ve tâzimlerine dair (s. 122-125)
 - 11 — Genel evlere dair (s. 126-134)
 - 12 — Garip hünerlere dair (s. 135-138)
 - 13 — Çin'in kanun koyucusunun kim olduğu, bunun sebebi ve bir hâtinun hükümdarlık etmesine dair (s. 139-141)
 - 14 — Hattathânelere dair (s. 142)
 - 15 — Dünyanın çeşitli ülkelerinden gelmiş ve gelmekte olan kimselere dair (s. 143-146)
 - 16 — Kalmaklara dair (s. 147-149)
 - 17 — Çin ülkesindeki ziraata dair (s. 150-153)
 - 18 — Çin'in Kâbesine dair (s. 154-156)
 - 19 — Altın, gümüş ve para. Para yerine kâğıt kullanılması (s. 157-158)
 - 20 — Kanunları korumalarına dair (s. 159)
 - 21 — Çin'deki resim atelyelerine dair (s. 160-166)
- Hâtime (s. 167-174). Burada bilhassa Kalmaklar hakkında bilgi verilmektedir.

Eserde bundan sonra maddeler, yer adları, topluluklar ve dinler, kişi adları ile ilgili dizinler ile bazı açıklamalar yer aldığı gibi, "Tercüme-i Târih-i Nevâdir-i Çin-i Mâçin" adı ile 1270 h. yılında İstanbul'da basılan Türkçe tercümesinin fotokopisi de dahil edilmiştir (s. 197-266).

Açıklamalar kısmında (s. 22 ve 193), "s. 28, str. 20'deki "Kuşçu" nisbesinden sonra gelen "Şiri" nisbesinin anlaşlamadığı ifade ediliyor. Gerçekten de metnin adı geçen yerinde bir düşüklük göze çarpmaktadır. Halbuki bu cümle "...Uluğ Beg Sultan merhûm üstâd Mevlânâ Ali Kuşçu (râ, bâ) şiri be Hitây firistâd" (merhûm sultan Uluğ Beg, üstâd Mevlânâ Ali Kuşçu'yu bir arslanla Çin'e gönderdi) şeklinde olmalıdır. Zira biz Timurlular devrinde Çin'e giden bazı elçilerin armağan olarak bilhassa at ve arslan götürdüklerini biliyoruz. Mesela, 820 (1417) yılında Çin'den Semerkand, Andhoy, Herat ve İsfahan'a elçiler gelmiş ve zamanın Timurlu hükümdarı Şahrûh, mirzalar ve hanımları için, o devrin saraylarında aranan sungur, atlas, ipek, kemhâ, Çin kağıdı, porselen ve daha önce Herat'tan gönderilen Seyyid Ahmed Tarhan'ın götürdüğü cins atlardan birinin nakkaşlar tarafından çizilmiş bir resmini getirmişlerdi. Herat'tan dönüşte bu elçilerle birlikte Erdeşir Tavacı gitmiş ve armağan olarak arslan, Arap atları ve panter gönderilmişti (Hâfiz-i Abrû, Zubdetü't-Tevârih-i Baysunguri, Fâtiḥ Ktb., nr. 4370/1, 547a; Abdürrezzak-ı Semerkandî, Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn, yay. Muhammed Şefî, Lahor 1360, s. 384; Fasih-i Hvaî, Mücmel-i Fasihi, yay. Mahmud Ferruh, Meşhed 1339 h.ş., s. 238). 822 (1419) yılında Çin'e gönderilen kalabalık Timurlu elçilik heyetinde Şahrûh'un oğlu Baysungur adına yer alan Gıyâseddin Nakkaş,

yolculukları ile ilgili olarak bir günlük tutmuştu. Onun eserinde Çin'e armağan olarak nelerin gönderildiği kaydedilmemekle birlikte, bir vesile ile Uluğ Beg'in gönderdiği ayaklarının dördü de beyaz, kara bir attan söz edilmektedir (Zubdetü't-Tevârih, 589b; Matla'-ı Sa'deyn, s. 521). Ayrıca, Kara Koyunlu yurdundan da atlar takdim edilmiş midir bilemiyoruz. Fakat bu atların şöhreti Çin sarayına kadar ulaşmış olmalıdır ki, Çin hükümdarı elçileri kabul ettiğinde, önce Şahruh'un hal ve hatırını sormuş, ardından hemen Kara Koyunlu Yusuf Beg'den elçi ve vergi gelip-gelmediğini, hububat fiyatlarını ve bolluk olup-olmadığını öğrenmek istemişti. Çin hükümdarı ayrıca Yusuf Beg'e elçi göndererek at istemek niyetinde olduğunu, fakat yolların emin olup-olmadığını bilmediğini ifade etmişti (Zubdetü't-Tevârih, 584a; Matla'-ı Sa'deyn, s. 503).

Ali Ekber hakkında araştırma yapanlar kendisini tüccar olarak kabul etmektedirler. Eğer böyle ise o, devrine göre çok iyi bir tahsil görmüş olmalıdır. O devirlerde Çin'e giden elçi heyetleri ile birlikte ayrıca tüccarların da bulunduğunu biliyoruz (Mesela bk. Matla'-ı Sa'deyn, s. 419).

Bizce, Mâverâünnehr veya Horasan'da yaşayan müellif, memleketinin Şibâniler veya büyük ihtimalle Safevîler tarafından işgali üzerine, yurdundan ayrılarak, Osmanlı başşehirine muhaceret etmiştir. Safevîlere karşı olan düşmanca hislerini gizlemeyen Ali Ekber'in geniş bir araştırmayı gerektiren Hitâyname'si, Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim'in İran ve Orta Asya'ya alakasının sonucu kaleme alınmış olmalıdır.

Doç. Dr. İSMAIL AKA

